

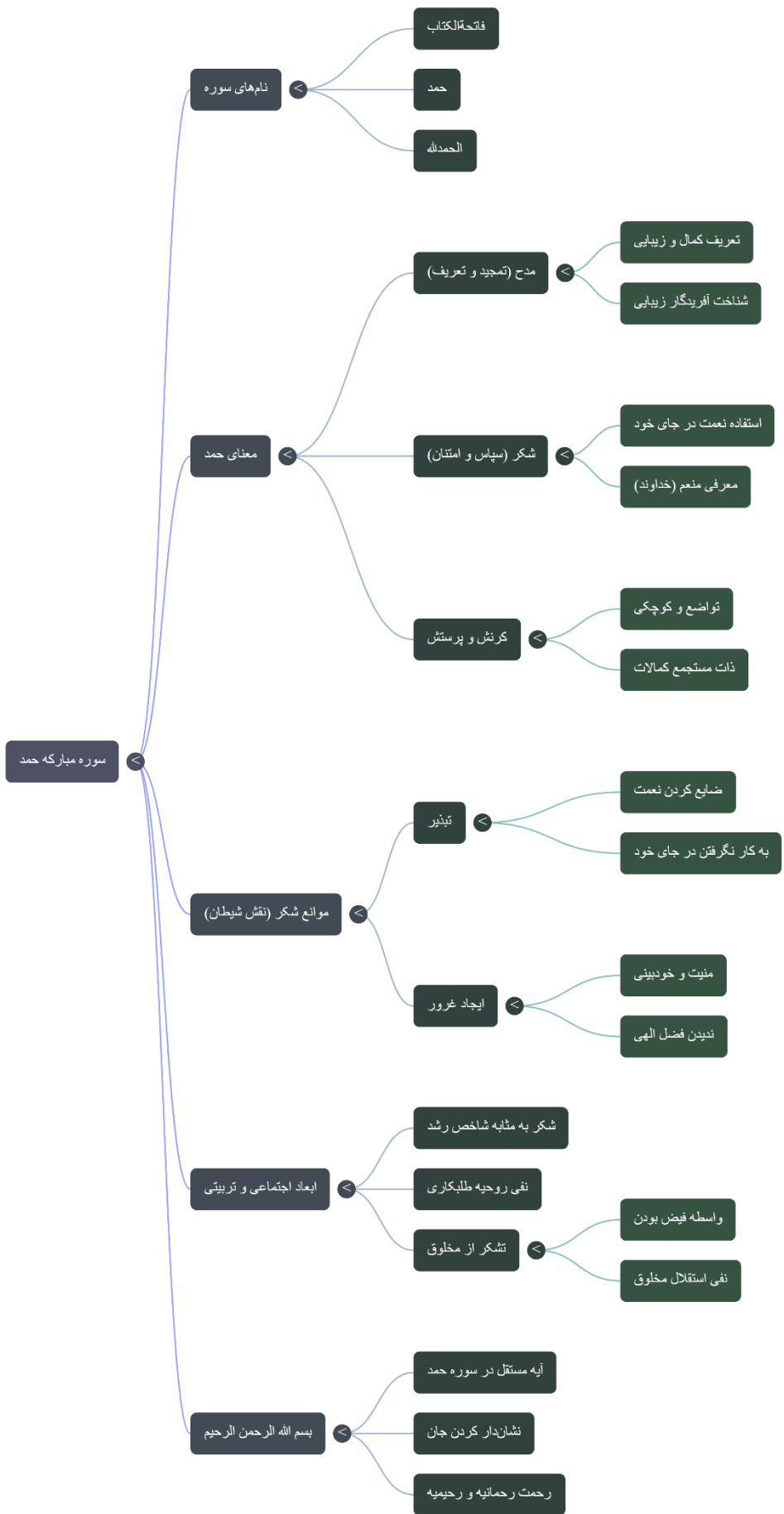
بسم الله الرحمن الرحيم

دوره تفسیر المیزان ۱

سوره حمد ۴

مدرس دوره: دکتر سید محمد صالح هاشمی

گلپایگانی

درس ششم: سوره حمد ۴

چکیده

این سند به بررسی تحلیلی آموزه‌های استخراج‌شده از سوره مبارکه حمد با تمرکز بر معناشناسی واژه «حمد» و جایگاه «بسم‌الله الرحمن الرحیم» می‌پردازد. سوره حمد که با نام‌هایی چون «فاتحه‌الکتاب» شناخته می‌شود، تنها سوره‌ای است که در آن «بسم‌الله الرحمن الرحیم» یک آیه مستقل محسوب می‌گردد. بر اساس تحلیل متن، واژه حمد صرفاً به معنای سپاسگزاری ساده نیست، بلکه سه ساحت کلیدی شامل «مدح و تمجید»، «شکر و امتنان» و «کرنش و پرستش» را در بر می‌گیرد. این نوشتار همچنین به تبیین نقش شکر در تربیت فردی و اجتماعی، ترفندهای شیطان برای جلوگیری از سپاسگزاری و ضرورت شناخت واسطه‌های فیض در عین توحید استقلالی می‌پردازد.

۱. ویژگی‌ها و جایگاه سوره حمد

سوره حمد به عنوان آغازگر کتاب الهی، دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که آن را از سایر سوره‌ها متمایز می‌کند:

- **تعدد نام‌ها:** برای این سوره بیش از ۱۴ تا ۱۵ نام ذکر شده است که مهم‌ترین آن‌ها «فاتحه‌الکتاب»، «حمد» و «بسم‌الله الرحمن الرحیم» (به اعتبار آغاز سوره) هستند.
- **استقلال آیه بسم‌الله:** سوره حمد تنها سوره‌ای است که در آن آیه «بسم‌الله الرحمن الرحیم» به عنوان یک آیه مستقل در شماره‌گذاری لحاظ شده است.
- **ریشه نام‌گذاری:** اسامی این سوره یا بر اساس تداول عمومی برگزیده شده‌اند و یا مستقیماً در متن قرآن، روایات پیامبر و ائمه اطهار بر آن‌ها تأکید شده است.

۲. ابعاد سه‌گانه معنایی «حمد»

واژه «حمد» در عبارت «الحمد لله»، مفهومی عمیق و چندلایه است که بر سه پایه اساسی استوار است:

الف) حمد به معنای مدح (تعریف و تمجید)

مدح به معنای توصیف یک کمال و زیبایی است. بر اساس متن، هرگونه زیبایی در عالم خلقت، بازتابی از کمال خالق است:

- **ارتباط اثر و مؤثر:** تعریف از زیبایی یک خط یا لطافت یک گل، در واقع مدح کسی است که آن را آفریده و ابزارهای درک زیبایی (مانند چشم و فهم) را به انسان بخشیده است.
- **شمولیت مدح:** «الف و لام» در کلمه «الحمد» نشان دهنده آن است که تمام مدح‌ها و تمجیدها در نهایت به ذات خداوند بازمی‌گردد که مستجمع جمیع صفات کمالیه است.

ب) حمد به معنای شکر (سپاس و امتنان)

شکر مفهومی فراتر از زبان است و شامل دو مرحله اساسی بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی است:

- **مرحله اول؛ به کارگیری نعمت در جایگاه خود:** استفاده از هر نعمت (مانند دندان یا غرایز) در مسیری که برای آن خلق شده است. انحراف از این مسیر، «تبذیر» (ضایع کردن بذر در زمین نامناسب) و ظلم به خویشتن تلقی می‌شود.
- **مرحله دوم؛ شناخت منعم:** فرد باید نشان دهد که این موفقیت حاصل توانمندی شخصی او نبوده، بلکه عطایی از جانب خداوند (منعم) است.

ج) حمد به معنای کرنش و پرستش

این ساحت از حمد، بیانگر تواضع و کوچک شمردن خود در برابر عظمت الهی است. حمد در این مرتبه، آمیخته‌ای از سپاس و خضوع کامل در برابر ذاتی است که هستی‌بخش مطلق است.

۳. تقابل شیطان با فرهنگ شکر

شیطان به عنوان سوگندخورده‌ترین دشمن انسان، تلاش می‌کند فرآیند شکرگزاری را از دو طریق مختل کند:

۱. **ترغیب به سوءاستفاده از نعمت:** در گام اول، شیطان می‌کوشد انسان نعمت‌ها را در مسیر حرام و نادرست به کار بگیرد (مانند انحراف غریزه جنسی).
۲. **ایجاد غرور در لایه‌های مذهبی:** اگر فردی در برابر گناه ایستادگی کند، شیطان از در «عجب و منیت» وارد می‌شود تا فرد موفقیت خود را به «خویشتن» نسبت دهد و نه به خدا. این حالت که در آن فرد خود را برتر از دیگران می‌بیند، پایه دوم شکر (شناخت منعم) را تخریب می‌کند.

شکر و شاخصه‌های رشد اجتماعی

فرهنگ شکرگزاری یکی از اصلی‌ترین ملاک‌های سنجش تربیت و رشد در یک جامعه یا خانواده است:

- **جامعه تربیت‌یافته:** در این جامعه، افراد قدردان خدمات یکدیگر و نعمات الهی هستند. شکرگزاری نشانه سلامت روان و تربیت صحیح است.
- **جامعه طلبکار (فرهنگ سفاهت):** جامعه‌ای که اعضای آن علیرغم دریافت خدمات، همواره خود را طلبکار می‌بینند، جامعه‌ای بی‌رشد و ناپایدار است. این روحیه طلبکاری، مانع فلاح و صلاح است.
- **تشکر از مخلوق:** بر اساس قاعده «لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»، تشکر از انسان‌هایی که واسطه خیر هستند (مانند پزشک یا فروشنده) ضروری است، مشروط بر اینکه این تشکر «استقلالی» نباشد و فرد بداند که این‌ها واسطه‌های فیض الهی هستند.

۴. تبیین مفهومی «بسم الله الرحمن الرحيم»

آغاز سوره با این آیه، حاوی پیام‌های عمیق وجودی است:

- **نشان‌دار کردن جان:** «بسم الله» به معنای داغ بندگی زدن بر روح و پیوند دادن وجود خویش با ذاتی است که منبع همه کمالات است.
- **رحمت رحمانیه و رحیمیه:** خداوند با رحمت رحمانیه خود همه موجودات را در بر می‌گیرد و با رحمت رحیمیه، عنایتی خاص به پویندگان راه حق دارد.
- **آمادگی برای رشد:** این آیه بستری است برای ورود به ساحت «رب العالمین» و تربیت یافتن در محضر پروردگاری که مالک و مدبر تمام هستی است.

مفهوم کلیدی	شرح مختصر
حمد	آمیزه‌ای از مدح، شکر و پرستش در برابر ذات الهی.
تبذیر	به کار نگرفتن نعمت در جایگاه درست؛ ریختن بذر در شوره زار.
شکر استقلالی	نوعی شرک؛ یعنی مستقل دیدن واسطه‌ها در کنار خداوند.
فرهنگ طلبکاری	شاخصه اصلی جامعه تربیت‌نیافته و سفیه.